

EGY BABITSI ESSZÉHANG: KELEMEN LAJOS

Kelemen Lajos a kilencvenes években csaknem nyolc esztendeig, Tüskés Tibor kényszerű távozásáig (eltávolításáig) a Somogy című, országos hírnévre szert tett folyóirat szerkesztője volt. Jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a lap az évek során egy tudatosan megtervezett, nem hektikusan szerkesztett folyóirattá vált és általa a somogyi költők és írók a kortársi irodalom fősodrába kerülhettek. A Somogytól való távozását (eltávolítását) követően, a kortársi irodalom egyik legjobb és legalaposabb ismerőjeként, főként kritika- és esszéírással foglalkozott. Egyéni hangú értelmezései az Életünk, a Forrás, a Hitel, a Kortárs, a Műhely, a Napút, a Szépirodalmi Figyelő és az Új Forrás hasábjain jelentek meg. 2008-ban *Olvasó* címmel, a Napkút Kiadó gondozásában látott napvilágot íróportréinak, irodalmi esszéinek és könyvkritikáinak gyűjteményes válogatása, ami kiváló alkalmat teremtett napjaink egyik legmeghatározóbb kritikusi pályájának áttekintésére.

Kelemen Lajos gyűjteményes esszékötetéről összefoglalóan az mondható el, hogy abban a szerző a számára legfontosabb, legszemélyesebb kérdésekről a lehető legszemérmesebb, legrejtőzködőbb formában szólal meg. Egész könyvére egyébként is az jellemző, hogy kerüli benne a harsányságot, a hivalkodást, a tudálékosságot vagy a tolakodást, mégis kellő hangsúllyal meg tudja mutatni az értékek feltétlen tiszteletét, a szereteteliség óhaját és az olvasóval való együttműködés határozott igénylését. Kötetének négy fejezete elé és mögé egy-egy, dőlt betűs szedéssel külön is kiemelt írást illeszt. Végső eszme-futtatásának címe egyetlen kérdés: „*Mi is az: újrakezdeni?*”

Maga az írás egy Robinson-parafrázis megfogalmazása; egy Robinson-alteregő élethelyzetének mély átélése. A Somogynál eltöltött gazdag és termékeny időszakot lezárni és egy újfajta élet- és munkamodellt önmaga számára megformálni kényszerülő szerző a robinsoni szituációt úgy fordítja le, hogy „*Íme a tiszta lap, a tabula rasa, az én kegyelmem végtelen sivataga, az újrakezdenés szigete; hadd látom hát, mire mész, ha régi életed súlyától szabadon, megismételheted tenmagad!*” (Nem mellesleg, ez a fel-

hívás az írás egyetlen felkiáltójellel záruló mondata.) Az isteni felszólítás ebben az értelemben, a Petrarcák, a Danték, a Shakespeare-ek, a Leonardók, vagyis a művészek számára nem mást jelent, mint a teremtés szüntelen újrakezdését. Robinson itt „*akármilyen alázatosan kötődik is istenhez, a dolgokat csakis egyfajta praktikus észjárás szerint képes megragadni. [...] Nála a tapasztalati valóságon túleső szellemi rendnek alig jut esély a célszerű gondolkodás ellenében. Az ő felelős vállalkozása az adott világmodell minél sikeresebb reprodukálása.*” Az ő újrakezdése a közvetlenül tudható dolgokhoz kapcsolódó bizonyosság. S hogy akkor végezetül mi is az ilyesfajta újrakezdésnek a lényege, az értelme; mit is jelent az: újrakezdeni? A válasz: „*Az újrakezdenés kegyelmi állapot. Amelyben ki-ki elnyerheti magát. [...] egy bátor és nagyszabású kísérlet – az olyasféle égető talányok megválaszolására, mint például az a kérdés, hogy mennyi is egész pontosan a kétszerkettő.*” A záró tanulmány gondolatmenetében tehát pontosan megfigyelhető a szándék, hogy a szerző a kötet írásainak segítségével vagy akár a kötet egészének újraolvasásával az olvasót magát is egyfajta újrakezdenésre, a saját világmodelljének a reprodukálására készítse; ezzel a finom szerkesztői megoldással az olvasó figyelmét újra a kötetnyitó esszére, sőt egyenesen magára a kötet címére irányítsa. A kötet cím egyébként önmagában is egyszerre személyes és személytelen, egyszerre végtelenül egyszerű és mégis többértelmű. Egyszerre jelenti magát a kritikust, az irodalmi művek értelmezőjét, de jelentheti a kritikus olvasóját, a befogadót is, és utalhat egyúttal a kritikus által művelt és az olvasó által olvasott műfajra, a Kelemen Lajos által kialakított és már-már tökélyre fejlesztett kritikusi beszédmódra is. Ezt a hármas értelmezést a kötet élén álló bevezető esszé azonnal vissza is igazolja. A címe: *Babits mint író olvasó*. Ez a könyv egyetlen írása – nyilván ezúttal sem véletlenül –, mely nem valamely kortársi vagy közel kortársi alkotóval foglalkozik, hanem olyan hajdani alkotót idéz (meg), aki egyszerre akart és tudott kiváló költő, kritikus és szerkesztő is lenni. A Babits-esszé élén egy Babitstól származó idézet áll – a kötetben egyedül itt található mottó –, mintegy a kötet cím

megv6laszt6s6nak magyar6zat6ul vagy indokol6s6ul. 6gy hangzik: „Az 6r6 m6tveket alkot, melyek mindenike egy k6ll6n vil6g. Ki f6z e m6tvekb6l irodalmat? Az olvas6: nem a n6ma 6s mag6nyos olvas6. Hanem a vit6z6, 6rvel6, egym6snak felesel6. Az olvas6, aki 6r.” Az 6r6 mint olvas6, s az olvas6 mint 6r6, valamint kettej6k szerencs6s találkoz6sa egy olyan form6t6m6 egy6nis6gben, mint a Nyugat legend6s szerkeszt6je. Vil6gos besz6d. A szerz6i c6l 6s feladat meghat6roz6sa ut6n (el6tt) az irodalmi eszm6nynek (6s legk6val6bb megtestes6t6j6nek) a meghat6roz6sa.

S hogy mik a legfontosabb ism6rvei ennek az irodalmi eszm6nynek? Term6szetesen az is k6vetkezik azonnal. Kelemen Lajos szerint m6r a Szeged 6s Vid6k6ben Juh6sz Gyula verseit elemz6 ifj6 kritikusk6n6l az figyelhet6 meg, hogy „milyen 6ng6d6z6smentes sz6t6vs6g a po6ta 6s a t6j6kozott tud6s k6z6s 6lete”. A nagy 6v6 nemzet-karakterol6giai essz6t vagy az eur6pai irodalomt6rt6netet 6r6 Babits legf6bb jellemz6i pedig a k6vetkez6k: „Egyf6l6l a finom, 6rz6keny, sok6rnyal6t6 l6rais6g, a formul6z6 mondatok 6roni6val t6rt6n6 lazit6sa, m6s oldalr6l a ny6lt szem6lyess6g, a t6g l6t6k6r, a gondolkod6s, ami nem t6r semmifajta tapl6sz6raz okoskod6st; hozz6vet6leg ez a babitsi essz6shang, amelynek cs6ucspontja egy csod6l6tos purizmus: a keveseknek kijut6 nagy egyszer6s6g. B6rmit ki tud fejezni an6lk6l, hogy nyelvezet6t kiforgatn6 t6m6rs6g6b6l. 6gy van: a szellem ellen6rz6 er6it minduntalan k6zn6l tart6 Babits l6tsz6lag m6gis egyszer6en k6z6l.” Tess6k csak sz6mba venni ennek a jellemrajznak a f6bb fogalmai: l6rais6g 6s 6ronia, szem6lyess6g 6s gondolkod6s, az okoskod6s kiz6r6sa 6s az egyszer6s6gre t6rekv6s, s m6ris el6tt6nk 6llnak a kritikus 6s essz66r6 Kelemen Lajos kulcsfogalmai. S v6gezet6l, mindennek 6sszegez6sek6nt, az ugyancsak Az eur6pai irodalom t6rt6net6t 6r6 k6lt6r6l k6sz6tett (6n)jellemz6s: „ez a k6nyv egy szenzibilis tud6s 6s egy rendk6v6l intelligens l6rikus egy6ttes produkci6ja. Babits frissen sz6kell6, m6skor 6nnep6lyesen nyugodt, eszes, nobilis mondatai itt azt6n t6nyleg v6gs6re kalap6lt 6gazs6gokk6nt maradnak meg az olvas6ban. Minden 6r6lk6d6s n6lk6l 6nti szentenci6it. Sz6pork6i is onnan szakadnak, az 6rtelem, a k6pzelet legfels6 r6teg6b6l, ahonnan fogalmai. 6s a tiszta, k6nnyednek tetsz6 el6ad6sm6dra r6ad6sk6pp, e testes m6 micsoda t6rh6za az essz6s6gnek!” Tal6n m6r mondanunk sem kell, hogy ez a lelkes6lt v6gs6 felki6lt6s term6szetesen ez esetben is az 6r6s egyetlen felki6lt6j6l6l z6rul6 mondata. Eszm6nynek 6s megval6s6t6s6nak, az eszm6ny megtestes6t6j6nek 6s k6vet6j6nek a marad6ktalan azonos6t6sa 6s azonosul6sa.

Kelemen Lajos legf6bb t6rekv6se, ez m6r a k6tet legszem6lyesebb hangv6tel6 keretessz6ib6l is vi-

l6gosan k6rvonalaz6dik, hogy kik6s6rletezzen egy olyan egy6ni kritikai m6form6t, amely ugyanakkor – az alapvet6en megv6ltozott k6r6lm6nyek el6n6re, egy alapvet6en m6s kor irodalmi tudat6nak 6s 6zl6s6nek megfelel6en – m6lt6 m6don képes k6vetni a nagy el6d6k, a k6nyvben tal6n legt6bbsz6r hivatkozott babitsi 6s Szerb Antal-i kisessz6knek 6s irodalomt6rt6neteknek a p6ld6it. Mindenekel6tt egy olyan k6l6nleges essz6form6t k6v6n megform6lni, amely egyszerre az essz6s6g t6rh6za 6s a tiszta, k6nnyed el6ad6sm6d sz6ntere, amelyben akad6lytalanul 6s mag6t6l 6rt6t6d6 m6don megval6sul a t6j6kozott irodalm6r t6g l6t6k6r6nek 6s a tiszta, k6nnyed el6ad6sm6dnak (a szerz6 kedvelt kifejez6s6vel: a szeretetteljes 6roni6nak) az 6sszhangja, s amely v6gs6 eredm6ny6t tekintve nem m6s, mint egy „szenzibilis tud6s” 6s egy „intelligens l6rikus” k6z6s produktuma.

A kelemeni kritika szinte mindig a „v6g6n” kezd6dik. Azon a ponton, amikor a kritika 6r6ja m6r 6ppen t6ljutott az 6rtelemz6s6n, s ennek az 6rtelemz6s6nek az eredm6ny6t k6v6nja megosztani a kritika olvas6j6val. A szem6lyes 6s bens6s6ges jelleget m6r a ny6t6 mondatok hangv6tele is j6l mutatja. „6gy van: a t6rgyszer6s6g a k6lt6s6tben sem eleve fogyat6kos min6s6g” – sz6l p6ld6ul a Vill6nyi L6szl6 k6tet6r6l 6rott els6 besz6mol6 ny6t6nya (Hol is vagyunk? I). „6gy van: a T6nd6rek 6s katon6k a k6pzel6er6 apote6zisa...” – 6gy a Szepesi Attil6r6l sz6l6 6r6s kezdete (Mennyi meglett mir6kulum). „Noh6t igen: P6ret soraihoz sokszor, tal6n m6g ezerszer is 6rdemes visszalapozni...” – ez a S6t6 Csaba Andr6s versesk6tet6r6l 6rottak kezdete (6g6k 6s egy6b zamatok). 6s 6gy tov6bb, 6s 6gy tov6bb. Az ilyen 6s ezekhez hasonlatos fordulatoknak k6sz6nhet6en egy szempillant6s alatt olyan (besz6d) helyzet alakul ki, mintha egy k6v6h6zban vagy bar6ti t6rsas6gban lenn6nk, ahol valamely ismer6s6nk ott 6s akkor besz6molna friss olvasm6ny6l6r6l. Az id6zett formul6kat azut6n t6bbsz6rre egy-egy szentenciaszer6 t6telmondat k6veti, mint p6ld6ul: „A m6tv6s6zet minduntalan 6jat akar...” (Egy magasabb form6ci6); „6rni annyit, mint a marad6nd6s6gra szedel6zk6dni” (Vissza a kertbe); „6gy t6nik, a pokolbeli 6vad szelleme mindm6ig ott t6ncol a k6lt6s6t f6l6tt...” (Hogy m6gis); „Egy versesk6tet mindig m6sk6nt olvastatja mag6t, mint a benne k6z6lt m6vek k6l6n-k6l6n” (6gy 6l tal6n egy m6s vil6g); „Tulajdonk6ppen minden k6lt6 abb6l 6l, hogy minduntalan szerelmes” (Hol is vagyunk? III.). A kelemeni kritika sorsa itt d6l el. Az olvas6 vagy azonnal elfogadja ezeknek a szentenciaszer6 t6telmondatoknak az 6rv6nyess6g6t, s azt, hogy

egy irodalmi műről szóló fejtegetés kiindulópontjait szolgáljanak, vagy eleve elutasítja azokat, s szembehelyezkedik az értelmezés egészével is.

Végezetül a Kelemen Lajos által kimunkált kritikaforma utolsó fázisa: a zárlat. A zárlat szerepe és megformáltsága egyrészt hasonló a felütéshez, másrészt szintén leképezi a kötet egészének felépítését. Többnyire ugyanúgy egy-két szentencia-szerű mondatból áll. Ezeket a tételmondatokat itt is legtöbbször a nyitásnál megfigyelt élőbeszédszerű formulák kísérik, de jellemző módon nem pontok, hanem kérdőjelek, felkiáltójelek vagy három pontok „zárják”. Az indításhoz képest annyi még a különbség, hogy ezeket az újabb tételmondatokat rendre az adott műből vett és immár az olvasatára is vonatkozó idézet vezeti be. Álljon itt is néhány jellemző példa bizonyosságul, ezúttal csak az *Egy menetben* című második részből válogatva, az idézeteket kényszerűségből megkurtítva: „»... aztán vállonveregette ott- / hagyják az ősz mestert

/ aki izzad és szorong és / rühelli a próféta-ságot«
No lám, nem is az évszak, mi vagyunk felemásak?” (Kányádi Sándor: *Felemás őszi versek*); „»... van-e és marad-e bennünk igény és fogékonyság egy küszködésre született és erkölcsi magaslatra jutott szellemóriás keservesen megszenvedett mondandói iránt...«
Hát legyen! Mert ha nem lesz, mi fogunk veszíteni.” (Kondor Béla: *Küszködni lettél*); „»Ez a hiány völgye. / Tépd ki veszteglő lépteid belőle! / Tépd ki akkor is, ha itt kell maradnod, / mint üres pusztát bezengő harangok!«
Hogy aztán hozzánk vagy értünk szól-e a harang? Akárhogy is, aki hallja a harangot, bízhat...” (Oláh János: *Por és hamu*).
A záró és összegző megállapítások ilyenképpen egyszerre vonatkoznak az elemzett műre, annak bemutatott olvasatára, de egyúttal összecsengenek a kezdésben szereplő tételmondatokkal vagy magával az írás címével. Az olvasó figyelmét újra a kezdetekre irányítják, újraolvasásra, egyáltalán: olvasásra biztatnak.

A Közösségszolgálat Alapítvány megbeszélésén – a '90-es évek elején